

Олександр РЕЄНТ (Київ)

ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНСЬКИХ КОМЕМОРАТИВНИХ ПРАКТИКАХ

Напередодні 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка – художника за самовідчуттям і поета за покликанням згори – саме час запитати себе: ким він був і ким нині є для України та світу? У чому полягає невмируща чарівність його поетичного слова? Як так трапалося, що прочитання його творів дало серед нащадків такий широченний спектр взаємовиключних оцінок та інтерпретацій поетового світогляду і творчого доробку?

Обставини страдницького життєвого шляху та біографії Т. Шевченка добре відомі й ґрунтовно досліджені, так само, як і джерела впливів на формування його світогляду. Але не їм судилося стати визначальним чинником майже сакрального впливу Т. Шевченка на світове українство – це зробила його поезія, яка витворила й сам Шевченків міт.

Коли наприкінці 1870-х років (ще не минуло й двох десятиліть по смерті Поета) М. Драгоманов приступив до написання свого великого критичного огляду “Шевченко, українофіли й соціалізм”, він уже зіштовхнувся з реальністю, за якої “всі, хто бравсь писати про нього, перш усього думали про себе, і кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядячи на те, перед ким говорилося про українського кобзаря”. Поставивши перед собою завдання розвінчати “культ Шевченка”, що вже сформувався на той час серед українства в безлічі взаємовиключних варіацій, М. Драгоманов і сам потрапив у тенета надто спрощеного як для дійсної оцінки постаті та ролі поета підходу, дійшовши висновку про Шевченкову “неспроможність” як соціяліста.

Пізніше всі ті численні часів М. Драгоманова ідеологічні інтерпретації Т. Шевченка вклялися у дві магістральні, крайніми втіленнями яких було, з одного боку, Шевченко-“більшовик”, “революціонер” та “атеїст”, якому, з іншого боку, протиставлявся Шевченко-“націоналіст”, “ідеолог державництва”, “глибоко релігійний поет”. І, що важливо, обидві сторони вважають його поезію прометеївським “вогненним словом”, що виходить за межі часу, історії та служить провідною зорею для всіх майбутніх поколінь українців.

Ключ до зняття протиставлених ідеологічних інтерпретацій поетового слова запропонував у 1982 р. своїм дослідженням “Шевченко як міфотворець” професор Григорій Грабович (перше українське видання – 1991 р.). Він спробував довести, що в основі Шевченкового поетичного космосу лежить міт, мітологічний код, творцем, безпосереднім залученим учасником (у чому й проявляється Шевченкова унікальність) і продуктом якого одночасно виступає сам автор. Завдяки

психологічним екзистенціальним обставинам його долі, його генію, а також культурній готовості читача до його сприйняття, Т. Шевченко досяг унікальної, поза-часової співзвучності зі свідомими й несвідомими почуттями народу.

Шевченкова Україна існує в мітологічному (далеке минуле й майбутнє як втілення картини “золотого віку”, недавнє минуле й сучасність як поле битви парадигматичних опозицій “суспільної структури” та “ідеальної спільності”), а не в історичному часі-континуумі. Модель Шевченкового міту є двоскладовою. Її нижчий рівень складається з низки конфліктів і ненормальних відносин, організованих навколо фундаментальної бінарної опозиції ідеальної спільності (люди, народ) та суспільної структури (влада, ієрархічна структура, держава та її інститути). Це стадія “лихоліття” в мітологічній динаміці України. Вищий, загальніший і, врешті, універсальніший рівень моделі складається з властивостей та потенційних можливостей чи ідеалів, що акумулюються в ідею утопічного звільнення – грядущого “золотого віку”.

Важлива сторона міленарного звільнення і пов’язаного з ним утвердження “золотого віку” полягає в тому, що сучасний стан буття з його фальшивим розумом і фальшивою мораллю замінить тріумф ідеальної спільності людей, як це ми бачимо у фінальних рядках вірша “І Архімед, і Галілей...”, який є квінтесенцією міленаризму:

*Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі.*

Хоч низка віршів показує, що її встановлення супроводжуватиметься помстою і насильством, та здебільшого поет демонструє, що майбутня утопія неминуче здійсниться за допомогою надприродних сил, як “пасивна революція”. “Золотий вік”, який ствердиться таким способом, Т. Шевченко сприймає не як світську чи навіть політичну, а як сакральну будову. Вона означатиме тріумф не розуму, а істинної мудрости. Важливо зазначити, що ця ідеальна спільність набирає універсальних масштабів, а ідеальний образ України зливається з образом ідеального людства.

Т. Шевченко торкається минулого й сучасного, аби тільки довести, ствердити й пояснити майбутнє і перспективу, з ним пов’язану, а саме апофеоз ідеальної спільності й заперечення суспільної структури. Т. Шевченко стверджує тільки ідеальну спільність, і таким робом його рішення постулює не “нормальне” суспільство, а тільки утопію, яка мовою політичної ідеології могла б бути визначена як радикальний антидержавний популізм і навіть анархізм.

Завдяки глибинним структурам його мислення Т. Шевченка можна назвати релігійним поетом. З одного боку, він має ознаки пророка, який часто говорить до свого народу від імени й голосом Бога. Він є посередником між народом і Богом, що виконує свою місію, розкриваючи народове слово. З іншого боку, він, очевидно, зливається з Христом, архетипом Спасителя, божим агнцем, який спокутує всі гріхи людства. І у пророцтві, і в покуті він виконує роль носія міту.

На думку Г. Грабовича, беззаперечна заслуга Т. Шевченка перед Україною – це у тій видатній, непересічній ролі, яку зіграла його поезія в поширенні та прищепленні по всьому українському етнічному просторові єдиної назви “Україна” та етноніму “українець”.

“Пристосована”, за Г. Грабовичем, особистість Т. Шевченка його російських повістей, “Щоденника” і значної частини епістолярної спадщини цілком мирно уживалася із назвою “Малоросія”. А от Шевченкова “непристосована” особистість його поетичних творів – не знала іншої назви, окрім як “Україна” (“Вкраїна”). Як і все інше в поезії Шевченка, його “Україна” становила невід’ємну складову мітологічного коду мислення поета, була ідеальним позачасовим і фактично також позбавленим чітких просторових обрисів образом і водночас його мрією. Палка, жертвна, глибока та щира любов поета до вимріяної ним України, як у цих рядках зі “Сну” (“Гори мої високі!..”):

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю! –*

запалила серця Шевченкового народу мрією про Україну і зробила її об’єктом загального прагнення на всьому українському етнічному просторі. У цьому сенсі Т. Шевченка дійсно можна вважати творцем і батьком сучасної української нації та українського державницького проекту. Монументальна Шевченкіяна – це одне непересічне і, на перший погляд, почасти ірраціональне явище світового масштабу, пов’язане з ім’ям Кобзаря. Понад 1100 пам’ятників поетові, з яких біля 50-ти розташовані за межами України на різних континентах і материках – це, здається, абсолютний показник у світі як для діяча зі сфери культури. Встановлення більшості з них припало на другу половину минулого століття, але й у третьому тисячолітті процес активно триває. Причому варто відзначити особливу консолідаційну роль монументальної Шевченкіяни для українців світу. Пам’ятники поетові встановлювалися за рішеннями органів влади УРСР і продовжують з’являтися вже у незалежній Україні й на державний, і на громадський кошт.

Водночас монументальне пошанування Т. Шевченка стало справою честі і самоствердження українських громад по усьому світові. Окрім того, значна частина встановлених поетові за межами України пам’ятників і в радянські часи, і після здобуття Україною незалежності – це спрямований на просування нашої країни та її духовного символу у світі дарунок (в останні роки – часто “за обміном на основі взаємності”) від України (звісно, із формулюванням – “від українського народу”).

Великий вплив Т. Шевченка та його поезії на покоління українців одним зі своїх наслідків мав й нині актуальну практику надання імені Поета різноманітним знаковим для його народу громадським установам та інституціям. Чи не першим серед суспільно вагомих носіїв Кобзарєвого ім’я стало засноване 1873 р. у Львові Літературне товариство імені Шевченка, реорганізоване 1892 р. у Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) – ця, по суті, всесвітня багатопрофільна академія наук українського народу, рушійна сила формування та розвитку української науки кінця XIX – першої половини XX ст.

У радянські часи практику присвоєння імені Т. Шевченка було продовжено. Від 1939 р., наприклад, ім’я поета носять такі знакові заклади науки, освіти та культури, як Київський державний університет (нині – Київський національний університет), Академічний театр опери та балету УРСР (нині – Національна опера України). Водночас мало місце й виразне профанування імені поета, яким масово

освячували не лише заклади освіти, науки та культури (лева частка котрих не завжди заслуговувала права носити його), а й сотні колгоспів, радгоспів, машино-тракторних станцій тощо.

200-річчя від дня народження Т. Шевченка – це вже сьомий за ліком значний посмертний ювілей від дня його появи на світ. Перші два з них (50- та 75-річчя), що припали на другу половину XIX ст. (1864 та 1889 роки), через низку обставин, зокрема й притаманну тій епосі традицію відзначення переважно роковин смерти та перепоховання поета, не набули широкого громадського звучання. Водночас своєрідний народний культ Т. Шевченка і певний похідний від нього ритуал, що передбачав молитовне поминання поета та наявність у світлиці портрета чи іншого його зображення в рушниках, – вже цілком склалися станом на 1870–1880-ті роки.

Починаючи ж зі 100-річчя (1914) від дня його народження, усі наступні поетові ювілеї ставали подією року за шкалою культурної та громадсько-політичної ваги. Більше того, відзначення 125-річчя Т. Шевченка (1939) започаткувало практику офіційних, на державному рівні, святкувань його ювілеїв.

50-річний Шевченків ювілей у 1864 р., до якого самому поетові не судилося дожити три роки, пройшов тихо, камерно, непублічно. В Російській імперії не минуло ще й року, як, за влучним висловом М. Драгоманова, сумнозвісним обіжником міністра внутрішніх справ П. Валуєва було розпочато “антракт з історії українофільства”, а тому шанувальникам поета було не до спроб громадського відзначення його 50-річчя. В австрійській ж Галичині та на Буковині творчість Т. Шевченка на той час не відзначали, бо прийнято було відзначати дати від смерти.

Поетове **75-річчя** в 1889 р. припало на відлуння затяжного другого “антракту” в історії українського руху в Російській імперії, викликаного Емським указом 1876 р. імператора Олександра II. В Австро-Угорщині ж перешкод відзначенню не чинилося, проте якоїсь загальної громадської програми ювілею вироблено не було, оскільки вже в 1870-х рр. у Галичині творча спадщина Т. Шевченка стала виразним чинником політичної боротьби: різні партії та громадські діячі інтерпретували, “реконструюючи” за поетичними творами, його світогляд відповідно до мети власної політичної діяльності. Причому спектр суджень був найширшим: від піднесення постаті “батька Тараса” в ореолі мало не біблійного національного пророка (у працях О. Партицького, О. Огоновського тощо) до політичної радикалізації поета в дусі громадського соціалізму (як у праці Ф. Вовка “Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя”).

100-річчя від дня народження Т. Шевченка було першим його ювілеєм, що привернув до себе увагу не тільки широких верств громадськості, державної влади, сприяв консолідації як шанувальників творчості поета, а також і його супротивників із російських націоналістичних і монархічних кіл, у середовищі яких Кобзаря сприймали передовсім як “творця українства”, “сепаратиста” і “ворога Росії”.

Прикметою часу був масштабний, транскордонний характер святкувань. Так, Львову поетів ювілей запам’ятовувався величним і доти небаченим сокільським “Шевченковим здвигом”. У Києві Шевченків ювілей пройшов під акомпанемент масових демонстрацій представників демократичної та революційно налаштованої громадськості – української та неукраїнської, а також спроб учинення політични-

ми опонентами провокацій під консульством Австро-Угорщини зі звинуваченням шанувальників поета у “державній зраді”.

Заборона владою Російської імперії майже в останній момент (“рекомендаційним” обіжником міністра внутрішніх справ) офіційного відзначення Шевченкового ювілею (серед інших і Київська міська дума планувала вшанувати пам’ять поета) на декілька місяців поставила Шевченкове та “українське питання” в центр громадсько-політичного життя імперії до запеклих дебатів на засіданнях Державної думи включно.

125-літній ювілей Тараса Шевченка 1939 р. радикально відрізнявся від попередніх і наступних. Ступінь вульгаризації та зведення образу поета до несамовитого, пройнятого класовою ідеологією “більшовика” й “атеїста” – ніколи більше не набував таких виразних і різючих форм, як тоді. І все це відбувалося на тлі чисток і жахів Великого терору, що уже викосив на той час цвіт української інтелігенції.

Водночас пропагандистська машина авторитарного сталінського режиму вивтвила декілька яскравих монументальних зразків увічнення пам’яті поета, які пережили епоху й пізніше набули нового звучання. Відкриттям 1939 р. величного пам’ятника Т. Шевченкові роботи скульптора М. Манізера на Тарасовій горі було завершено формування комплексу монументальних споруд Шевченківського тоді державного, а від 1989 р. – національного заповідника у Каневі.

Того ж року в парку навпроти Київського державного університету, якому саме було присвоєно ім’я Тараса Шевченка, постав пам’ятник Великому Кобзареві також роботи скульптора М. Манізера. Цьому пам’ятникові судилося стати культовим місцем щорічної прощі шанувальників поета й офіційних делегацій, біля нього збиралися дисиденти-шістдесятники, і продовжують збиратися, шукаючи Тарасового благословення, учасники протестних акцій.

Така важлива у страдницькій долі Тараса Шевченка Новопетровська фортеця на півострові Мангишлак у казахському степу, де поет відбував заслання у 1850–1857 рр., що від 1858 р. носила назву Форт-Олександрівський, 1939 р. отримала назву Форт-Шевченко.

Відзначення **150-річчя** від дня народження Кобзаря 1964 р. широко відзначалося на “всесоюзному” рівні. Найкоштовніші подарунки поетові – завершення друком приуроченого до його ювілею повного зібрання творів у 10-ти томах та перейменування декілька років перед тим заснованого міста Актау у тодішній Мангишлацькій області Казахської РСР на Шевченко (1991 р. місту повернуто первісну назву).

Того ж ювілейного року з’явилися два неординарних, знакових пам’ятники Тарасові Шевченкові: роботи скульптора Л. Молодожанина (Лео Мола) у Вашингтоні та спільний проєкт скульпторів М. Грицюка, Ю. Синькевича, А. Фуженка – у Москві, відкритий з ініціативи М. Хрущова. Образ ювіляра – “революційного демократа” – у віншувальній кампанії дещо втратив більшовицьку гостроту та класову різкість порівняно з попереднім ювілеєм 1939 р.

175-літній ювілей від дня народження Тараса Шевченка 1989 р. припав на переддень зміни епох в історії України, Європи та світу: вже було чути, як пробиваються крізь асфальт радянської ідеології паростки українського національного відродження, вже починала розсипатися прямо на очах орієнтована на СРСР система країн-сателітів у Східній Європі, вже недовго залишалося стояти Берлінському

мурові, вже почав відходити в минуле погляд на світоустрій крізь лінзи “холодної війни”.

Чи не вперше Шевченків ювілей так широко відкрив тоді Україну для світу і для нових ідей, надав можливість українцям по обидва боки океану запізнатися в живій розмові без ідеологічного тиску й страху. У рамках Міжнародного Шевченківського форуму “Від серця Європи – до серця України” нашу країну тоді відвідали й збагатили її своїми ідеями провідні західні шевченкознавці. Із надзвичайним успіхом в Україні гастролював Музичний ансамбль імені Шевченка з Канади. Ім’я Тараса Шевченка обрало для себе засноване того року Товариство української мови. В Оренбурзі (Росія) відкрито Меморіальний музей-гавитваху Тараса Шевченка.

І от уже збігло чверть століття від останнього великого Шевченкового ювілею. На черзі – **200-річчя**. Промайнули 25 років, які охопили весь період становлення та непростого розвитку сучасної Української держави, яка, на жаль, виявилась несповна вдячною українському пророкові, якщо тільки на третьому десятиріччі свого існування нарешті спромоглася впритул наблизитися до завершення академічного видання повного зібрання його творів у 12-ти томах – проєкту, початок першої спроби реалізації якого припадає ще на 1989 р. – час попереднього ювілею.

Не можна сказати, що сучасна українська держава стала недоброю мачухою для пам’яті про Кобзаря. По-своєму, вона піклується, виділяє кошти, оновлює, будує, реставрує, зберігає, накреслює, проводить, видає... Але чи робить вона це щиро із Шевченковим словом у серці? Чи, може, просто наслідує ритуал, який склався задовго до неї, й механічно освоює кошти за Шевченковими статтями у кошторисі?

Задовго до самого ювілею не виникало ані найменших сумнівів, що з погляду сухих цифр статистики, українська влада впорається з організацією відзначення Шевченкового 200-річчя: їй буде чим відзвітувати про обсяги вкладених коштів, здійснених будівельних і реставраційних робіт, кількість виданих книг, проведених конференцій, зустрічей і слухань. Але... так само не полишало відчуття, що за рядками переможних звітів майже напевно, що загубиться пронизливий погляд Тарасових очей, звернений у душу кожного, хто хоче чути і розуміти його слово.

І трапилось... У плин підготовчих до ювілею заходів втрутився Майдан... Люди, які мають гідність, вийшли, протестуючи проти обману та несправедливості, сваволі та жорстокості; на Майдан і майдани країни. Вони вийшли не самі – до них приєднався батько Тарас.

Він був скрізь! Пронизував поглядом зі сцени Майдану та з-над входу до Київради – КМДА. А тепер, із революційною хустинкою на обличчі (хто б міг раніше подумати, що вона йому пасуватиме?!) – дивиться зі стіни будівлі академічних інститутів при вул. Грушевського, 4, навпроти барикад. Стиха ходить портретом між свого народу на недільних вічах. Слова його поезій резонують із думками і настроями тисяч людей та злітають з їхніх вуст навіть тоді, коли до смерти залишаються три кроки – згадаймо українського патріота, який загинув від кулі, вірменина з Дніпропетровщини Сергія Нігояна (вічна йому пам’ять!) та його проникливе декламування безсмертних Тарасових рядків з вірша “Кавказ”:
Борітеся – поборете...

СПІВА З ДОЧКОЮ, 1842 р.

*За що боролись ми з ляхами?
За що ми різались з ордами?
За що скородили списами
Московські ребра??*

(“Чигрине, Чигрине...”, 1844 р.)